

Олена Кохановська,

доктор педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики викладання навчальних дисциплін, Комунальний вищий навчальний заклад «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради (м. Херсон, Україна)

Olena Kokhanovska,

Doctor of Pedagogical Sciences, Docent of the Department of the Theory and Methods of Educational Disciplines Teaching, Communal Higher Educational Establishment «Kherson Academy of Continuing Education» of Kherson Regional Council (Kherson, Ukraine)
 aninamama.ks@gmail.com
 ORCID ID 0000-0001-7294-173X

УДК 373.5.016:5(477)«19/20»

ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНОЇ ОСВІТИ ДІВЧАТ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті репрезентовано результати історико-педагогічного дослідження теорії і практики розвитку природничо-математичної освіти дівчат на території України у ХІХ – початку ХХ століття та виокремлено основні освітні тенденції, характерні для цього часу. Метою дослідження є аналіз провідних тенденцій розвитку природничо-математичної освіти дівчат у закладах освіти України ХІХ – початку ХХ століття. Базуючись на методологічному інструментарії, виявлено провідні тенденції розвитку жіночої природничо-математичної освіти, які простежуються у виокремленні періоди: перша половина ХІХ ст. – законодавча регламентація системи освіти; зміна ставлення суспільства до жіночої освіти; відкриття перших державних закладів середньої освіти для дівчат; друга половина ХІХ ст. – створення централізованої системи жіночої освіти та законодавчої бази функціонування жіночих навчальних закладів; посилення уваги громадськості до освіти дівчат, створення об'єднань та спілок, які сприяли отриманню жінками природничо-математичної освіти, зокрема й вищої; відхід від класицизму та наближення змісту природничо-математичної освіти дівчат до аналогічної освіти чоловіків; удосконалення змісту, форм та методів навчання дівчат природничо-математичних дисциплін; початок ХХ ст. – намагання уряду запровадити загальну початкову школу; уніфікація природничо-математичної освіти дівчат; відновлення доступу жінок до вищої освіти, зокрема й природничо-математичної; розробка нових концепцій, подальше вдосконалення та поява нових форм, методів та засобів навчання природничо-математичних дисциплін.

Ключові слова: жіноча освіта, природничо-математична освіта, розвиток природничо-математичної освіти дівчат, навчальні заклади для дівчат, тенденції.

THE MAIN TENDENCIES OF GIRLS' NATURAL AND MATHEMATICAL EDUCATION IN UKRAINIAN EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF THE XIX – THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

Abstract. The article presents the results of historical and pedagogical research of the theory and practice of the development of girls' natural and mathematical education in the territory of Ukraine in the XIX – the beginning of the XX century. та виокремлено її тенденції. The tendencies of girls' natural and mathematical education in Ukrainian educational establishments have been highlighted during relevant time frame.

The purpose of the study is to substantiate main tendencies of the genesis of girls' natural and mathematical education in educational establishments of Ukraine of the XIX – the beginning of the XX century. The research tools for the study scientific and bibliographic, historical and logical, chronological-systemic, problem-search and historical-genetic methods.

Based on methodological tool the leading tendencies of the development of women's natural and mathematical education have been revealed, which are represented in the separate periods: first part of XIX century characterized by legislative regulation of the education system; changing the vector of society's attitude to women's education; opening of the first state secondary educational institutions for girls; second part of XIX century involved the creation of a centralized system of women's education and a legislative base of functioning of women's educational establishments; increasing public awareness of girls' education, creating associations and unions that had contributed to women's natural and mathematical education, including higher education; moving away from classicism and approaching the content of girls' natural and mathematical education to similar education for men; improving the content, forms and methods of girls' teaching in natural and mathematical disciplines; the beginning of the XX century was marked by the government's efforts to implement a

general elementary school; unification of girls' natural and mathematical education; restoring women's access to higher education, including natural and mathematical; development of new concepts, further improvement and emergence of new forms, methods and teaching tools of natural and mathematical disciplines.

Keywords: women's education, natural and mathematical education, the development of girls' natural and mathematical education, educational establishments for girls, the tendencies.

ВСТУП

Постановка проблеми. Сучасне інформаційне суспільство потребує високоосвічених людей та висококваліфікованих фахівців, які здатні бути мобільними, комунікабельними, креативними, прагнути до постійного саморозвитку та самоосвіти, сприймання та обробки великих обсягів інформації. Підґрунтям формування таких якостей у молодого покоління стає природничо-математична підготовка. Тому вивчення навчальних дисциплін природничо-математичного циклу – невід'ємний складник підготовки особистості до соціально-економічних умов сьогодення. Результати вперше проведеного в Україні дослідження PISA виявили, що понад третина учнів не досягли базового рівня у знаннях з математики. Така ж тенденція є характерною і для природничої підготовки школярів. Виявлені проблеми сприяли тому, що 2020 рік в Україні оголошено роком математики («Результати PISA-2018: в Україні трохи гірші показники за середні країн ОЕСР»), особливу увагу уряд у зосереджено на трансформації природничо-математичної освіти.

У цьому контексті особливе зацікавлення викликає історичний досвід XIX – початку XX століття. Цей період є унікальним, адже освіта хлопців і дівчат була роздільною і саме в цей час простежуємо інтенсифікацію жіночої освіти. Аналіз позитивного досвіду природничо-математичної освіти дівчат зазначеного періоду дає змогу виокремити та екстраполювати найкращі здобутки в сучасній освітній простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Становлення та розвиток вітчизняної природничо-математичної освіти проаналізовано в працях багатьох сучасних дослідників. Особливості розвитку природничо-математичної освіти в Україні певною мірою висвітлено в низці історико-педагогічних досліджень. Зокрема, розвиток жіночої освіти розглядали О. Аніщенко, Ю. Бурцева, С. Вихор, С. Гришак, М. Зубілевич, Л. Єршова, О. Кісь, О. Литвиненко, Л. Ковальчук, В. Кравець, Н. Максимовська, І. Мунтян, В. Омельчук, Л. Применко, Н. Слюсаренко, Л. Харченко, І. Чеботарьова, Л. Яворська, Л. Яценко та ін. Науковцями проведено значну кількість різнопланових досліджень, проте проблема розвитку природничо-математичної освіти жіноцтва у XIX – на початку XX століття предметом окремого наукового пошуку ще не була.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження – аналіз провідних тенденцій розвитку природничо-математичної освіти дівчат у закладах освіти України XIX – початку XX століття.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У процесі дослідження використовувалися такі методи: науково-бібліографічний – для вивчення бібліотечних фондів; історико-логічний, ретроспективний та концептуально-порівняльний аналіз джерельної бази – для вивчення, порівняння, систематизації та узагальнення вітчизняного досвіду природничо-математичної освіти дівчат; хронологічно-системний, проблемно-пошуковий та історико-генетичний методи – для обґрунтування генези природничо-математичної освіти дівчат в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Період початку XIX століття, як зазначає Т. Полякова, став початком створення моделі класичної системи шкільної природничо-математичної освіти як підсистеми гімназійної освітньої системи (Полякова Т. С., 2009, с. 5). За цього часу поняття «природничо-математична освіта» не існувало, а природничо-математичні знання подавалися в розрізі таких предметів, як: арифметика, математика, алгебра, геометрія, фізика, астрономія, хімія, біологія, географія, природничі історія та ін.

Питання жіночої освіти розглядалось урядом як наслідок усвідомлення ним великої ролі жіноцтва в житті суспільства. Хоча спочатку бачення цієї ролі зводилося до визнання того надзвичайного впливу, який жінки мають на своїх чоловіків і на виховання дітей. У першій половині XIX століття природничо-науковим і математичним дисциплінам надавали досить великого значення для розвитку молодого покоління, проте дівчата майже не мали можливості отримати освіту, зокрема й природничо-математичну, а перелік закладів для здобуття ними освіти був суттєво обмежений. Навчання дівчат зосереджувалось в інститутах шляхетних дівчат, приватних пансіонах, приватних школах та парафіяльних училищах. Більшість батьків, які мали певні статки, надавали дівчатам домашню освіту, винаймаючи для цього вчителів (переважно іноземців), однак жіноча освіта фактично була ізольована від загальної.

Ставлення уряду та консервативні погляди суспільства визначали мету жіночої освіти в першій половині XIX століття – підготовка до ролі дружини та матері. З цієї метою дівчатам надавали знання в обсязі, достатньому для підтримання світської бесіди та ведення домашнього господарства, природничо-математичні дисципліни уважалися «не жіночою справою».

Після ухвалення Статуту 1828 року дівчата могли здобути освіту в парафіяльних, подекуди жіночих повітових училищах, інститутах шляхетних дівчат, приватних пансіонах. Змінилася урядова траєкторія в напрямі природничо-математичної освіти. Державна політика не тільки не стимулювала, а й гальмувала її розвиток. Зокрема, відбувалося необґрунтоване скорочення змісту природничо-математичної освіти, обмеження та формалізація цього напрямку в жіночих закладах освіти. З 1828 року за наказом уряду Миколи I природознавство було виключено з навчального плану деяких закладів освіти майже на чверть століття. Вивчення цього напрямку сприймалося як вільнодумство. Зазначене вплинуло й на викладання математичних дисциплін, зокрема зробило цей напрям освіти більш формалізованим. Найбільш глибоко в цей час дівчата могли вивчати предмети природничо-математичного напрямку в інститутах

шляхетних дівчат. Перший такий заклад було відкрито 1812 року в Харкові, а вже 1818 року його передали у відання імператриці Марії Федорівни. Праця в закладі прирівнювалась до державної служби. Це свідчить про утворення перших державних шкіл для дівчат. Наприкінці першої половини XIX століття на території України існувало вже 5 інститутів шляхетних дівчат: Харківський (1812 р.), Полтавський (1818 р.), Одеський (1828 р.), Керченський (1835 р.), Київський (1838 р.). Предмети, які вивчали дівчата, могли відрізнятися, що переконливо доводять дані таблиці 1.

Таблиця 1

Навчальні дисципліни, які вивчалися в інститутах шляхетних дівчат*

Навчальні дисципліни	Розташування закладу				
	Харків	Полтава	Одеса	Керч	Київ
Природнича історія		+			
Географія	+	+	+	+	+
Арифметика	+	+	+	+	+
Логіка		+			
Фізика	+	+			
Фізика і мінералогія			+		
Рукоділля	+	+	+	+	
Домашнє господарство			+		

* Розроблено автором

Аналізуючи інформацію, подану в таблиці 1, можна побачити, що серед предметів природничо-математичного циклу, які викладали в Харківському інституті шляхетних дівчат, були: географія, арифметика, фізика, рукоділля. А в Одеському інституті дівчата вивчали не фізику, а фізику і мінералогію. Природничу історію вивчали лише в Полтавському інституті.

Розширення мережі закладів жіночої освіти сприяло зміні ставлення суспільства до навчання дівчат, що виявлялося надалі у зростанні контингенту жіночих шкіл. Таким чином, аналізуючи тенденції розвитку жіночої природничо-математичної освіти, відзначимо, що перша половина XIX століття характеризувалася законодавчою регламентацією системи освіти; зміною ставлення суспільства до жіночої освіти; відкриттям перших державних закладів середньої освіти для дівчат (інститутів шляхетних дівчат).

На початку 50-х років XIX століття зміна політичної ситуації в Європі та в Російській імперії вплинула на розвиток системи освіти. Як зазначає Н. Слюсаренко, «починаючи із другої половини XIX століття в Російській імперії, до якої входила і більша частина України, жіноча освіта почала розвиватися бурхливими темпами, а на її необхідність указували навіть представники протилежної статі» (Слюсаренко Н. В., 2009, с. 8).

Одним з головних завдань освіти другої половини XIX століття було виховання вільної людини, здатної ухвалювати самостійні рішення. Відповідно до цього трансформувалися вимоги і до жіночої статі. «Моральною» уважалася дівчина, яка завжди робить все добре і правильно, навіть якщо це їй не подобається («Афорисмы въ справі вихованья дівчатъ»).

1854 року офіційно відкрили Відомство закладів імператриці Марії (проіснувало до 1917 р.) (Днепров Э. Д., 2011, с. 384). Зростаюча популярність жіночих закладів освіти, які підпорядковувалися цьому відомству, та їх недосконала мережа вимагали негайного реформування. Тому 1855 року ухвалили Статут жіночих навчальних закладів Відомства закладів імператриці Марії, однак його позиції лише закріплювали вже чинні правила. У цілісній системі традиційного виховання зберігалось попереднє трактування жіночого призначення, розподілу гендерних ролей у системі виховання. Мета виховання залишалась без змін – дівчат виховували як майбутніх дружин, матерів, господарок (Пономарєва В. В., 2017, с. 100-101).

1856 року до всіх навчальних округів надіслали циркуляри міністра освіти А. Норова з проханням зібрати відомості про те, де в губерніях є можливість відкрити жіночі школи («Средние женские учебные заведения региона во второй половине XIX – начало XX в.»). Такі циркуляри не були випадковими, адже до планів уряду входило законодавче обґрунтування та збільшення кількості навчальних закладів для дівчат. На відміну від закладів Відомства імператриці Марії, які утримувалися за державний рахунок, фінансування закладів Міністерства народної освіти носило громадсько-державний характер.

Заклади жіночої освіти Міністерства народної освіти почали відкриватися після закладів Відомства імператриці Марії. 30 травня 1858 року затверджено «Положення про жіночі училища відомства Міністерства народної освіти». Ці школи були відкритими і ставили собі за мету надати ученицям ту розумову та релігійно-моральну освіту, яку має отримати кожна жінка, особливо як майбутня дружина та матір (Рожественский С. В., 1902).

Жіночі гімназії та прогімназії відомства Міністерства народної освіти призначалися для учениць усіх станів та віросповідань. Їх головними розпорядниками виступали попечителі навчальних округів («Положение о мужских и женских гимназиях и прогимназиях Министерства народного просвещения», с. 34).

Починаючи з 1870 року, згідно з офіційними даними Міністерства народної освіти, кількість підвідомчих йому жіночих гімназій і прогімназій швидко збільшувалася. Так, 1873 року на території Російської імперії було 116

прогімназій, де навчалися 13940 учениць. Станом на 1883 рік кількість прогімназій збільшилася до 185. У них навчалися 22392 дівчини (Маркевич А. И., 1890, с. 46–47).

Реформування системи жіночої освіти в напрямі створення всестанових відкритих середніх жіночих шкіл призвело до уточнення та узаконення головних засад організації означених закладів, визначення ролі уряду, місцевої влади, громадськості та приватних осіб у їхньому утриманні та управлінні, окреслення прав службових осіб та вихованок. Проведені реформи вплинули й на зміст природничо-математичної освіти дівчат у навчальних закладах різних типів, який постійно змінювався. Цей зміст, хоч і не відповідав змісту аналогічних предметів чоловічих закладів, але все ж став більш поглибленим, аніж раніше. Незважаючи на розширення спектру природничо-математичних дисциплін (географія, математика, природознавство, рукоділля, пізніше – природнича історія, фізика, хімія та ін.), навчальний курс жіночих гімназій мав гуманітарне спрямування.

У зазначений період з'явилися найкращі зразки навчальної літератури з природничо-математичних дисциплін, використання якої в освітньому процесі жіночих навчальних закладів сприяло полегшенню сприйняття дівчатами теоретичного матеріалу, розширенню в них просторових і кількісних уявлень, розвитку логічного мислення тощо. Однак більшість підручників була низької якості. Серед форм організації навчання найчастіше використовували уроки, екскурсії (у природу, математичні, виробничі), позакласне читання. До ефективних методів навчання відносили бесіду, лекцію, заучування, роз'яснення, метод Грубе, приклад, наслідування (взірцям); обговорення (подій, фактів, книг); розв'язування задач (якісних, розрахункових, експериментальних) та числових прикладів; лабораторні та практичні роботи, самостійна робота, демонстраційний експеримент, предметні уроки, ілюстрування, демонстрування та ін. При цьому перевагу надавали словесним методам, хоча наочні методи набували популярності.

У другій половині XIX зароджується і починає реалізуватися ідея щодо можливості дівчат отримати вищу освіту, зокрема природничо-математичну. Зазначене стало об'єктом світових дискусій, які свідчать, що на цьому шляху були численні перепони: сімейні, суспільні (звичаї та упередження), державні, соціокультурні, релігійні тощо. І хоча повноцінного доступу до навчання в університетах дівчата так і не отримали, проте, починаючи з 70-х років XIX століття, почали організовуватися вищі жіночі курси для дівчат. Так, вищі жіночі курси в Києві було відкрито 1878 року. Вони були приватними та перебували під посиленою увагою держави (Кобченко К., 2002). Вищі жіночі курси швидко набули популярності. Так, уже в перший рік їх існування (1878 р.) Київські вищі жіночі курси закінчили й отримали атестат 324 особи. Поміж них було 24 слухачки фізико-математичного відділення, з яких 17 отримали атестат I розряду, 7 – другого («Историческая записка и отчет о Киевских высших женских курсах за первое четырехлетие (1878–1882 гг.)», 1884, с. 19). Окрім Київських вищих жіночих курсів, за підтримки громадськості подібні заклади організували в Харкові та Одесі. У боротьбі дівчат за вищу освіту винятково важливу роль відіграла громадськість. Услід за країнами Європи в Російській імперії масово розгорталася громадські рухи за рівноправ'я та вільний доступ жінок до освіти. М. Гольберг цілком слушно зазначив, що недостатня підготовленість жінок у галузі природничо-математичних наук у середніх навчальних закладах стала однією з основних причин, які вплинули на розгортання громадських рухів за зрівнювання чоловічої та жіночої середньої освіти, адже саме це було необхідною умовою доступу жінок до вищої освіти (Гольберг М. Ф., 2011, с. 19). Цей період відзначився як перша хвиля жіночого руху. Його розвиток відбувався переважно під впливом загальноєвропейських перетворень, одна йому були притаманні і власні дещо відмінні риси, зумовлені специфічним розташуванням України.

Таким чином, тенденціями другої половини XIX століття стали: створення централізованої системи жіночої освіти та законодавчої бази функціонування жіночих навчальних закладів; посилення уваги громадськості до освіти дівчат, створення об'єднань та спілок, які сприяли отриманню жінками природничо-математичної освіти, зокрема й вищої; відхід від класицизму та наближення змісту природничо-математичної освіти дівчат до аналогічної освіти чоловіків; удосконалення змісту, форм та методів навчання дівчат природничо-математичних дисциплін.

На початку XX століття мережа закладів жіночої освіти в Україні продовжувала активно розвиватися. Це привело до створення усталеної системи, яка складалася із закладів початкової, середньої та вищої освіти. Здобути професійну освіту дівчата могли, навчаючись у педагогічних класах, комерційних та сільськогосподарських училищах, фельдшерських школах, на вищих жіночих курсах та ін. Водночас багато з них були не тільки позбавлені права здобути спеціальну освіту, а й залишалися неграмотними.

Численні реформи уряду поступово уніфікували природничо-математичну освіту дівчат і хлопців у початкових та середніх школах (введено відповідні предмети, збільшено час на їх вивчення), однак випускниці жіночих гімназій не були рівними у правах із чоловіками щодо доступу до вищої освіти. При цьому природничо-математична картина світу дівчат була майже тотожна аналогічній картині світу хлопців, оскільки впродовж 1902 – 1919 років, намагаючись уніфікувати зміст жіночої освіти, уряд фактично наблизив його до змісту освіти хлопців. До того ж у деяких жіночих закладах кількість годин, наприклад, на вивчення математики навіть перевищувала цей показник у чоловічих закладах. Кількість закладів освіти для дівчат невпинно зростала. До приладу, у 1894 – 1914 рр. кількість гімназій Міністерства народної освіти значно збільшилася. Фактично за ці роки було вибудовано їх мережу. Ще 1904 року із загальної кількості жіночих шкіл імперії (90942) більшість (49,7 %) належала відомству Міністерства народної освіти, 48,7 % – Святому Синоду, а решта (1,6 %) розподілилася між 7-а іншими відомствами. При цьому 1 % шкіл підпорядковувалися відомству Воєнного міністерства (Ежегодник России 1905 г. (год второй), 1906, с. 508).

Потреби Першої світової війни змусили уряд допустити жінок до повноправної вищої освіти, але не в усіх університетах. 28-30 червня 1915 року в Раду міністрів П. Ігнат'єв надав для обговорення проект «Про дозвіл прийому жінок на окремі факультети деяких університетів». 1912 року відбувся перший всеросійський з'їзд з питань освіти жінок, де жорстко поставили питання про рівність прав жінок та чоловіків у здобутті освіти (Труды 1-го Всероссийского съезда по образованию женщин, 1914). 1918 року офіційно запровадили спільне навчання для чоловіків і жінок, а наступного року ухвалили «Положення про єдину трудову школу УРСР», відповідно до якого

навчання мало загальноосвітній та політехнічний характер. Після цього жіночі заклади освіти реорганізували, проте деякі з них функціонували до 1920 року. Початок ХХ століття відзначився намаганнями уряду запровадити загальну початкову школу; уніфікацією природничо-математичної освіти дівчат; відновленням доступу жінок до вищої освіти, зокрема й природничо-математичної; розробкою нових концепцій, подальшим вдосконаленням та появою нових форм, методів та засобів навчання природничо-математичних дисциплін.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, протягом ХІХ – початку ХХ жіноча природничо-математична освіта пройшла тривалий шлях свого становлення та розвитку, що характеризувався подекуди суперечливими тенденціями, проте невпинно сприяв підвищенню конкурентоздатності жінки на ринку праці. Перспективи подальших розвідок полягають у висвітленні європейських та світових традицій природничо-математичної освіти зростаючого покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Афорисмы въ справѣ выхованья дѣвчатъ (Рускимъ матерямъ посвящается). (1870). Учитель. Ч. 35. 138.
- Гольберг, М. Ф. (2011). Преподавание математики в женских гимназиях как фактор культурного развития России конца ХІХ – начала ХХ в. (Автореферат диссертации). Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова. Москва.
- Днепров Э. Д. (2011). Российское образование в ХІХ – начале ХХ века : в 2 т. Москва : Мариос. Т. 2.
- Ежегодник России 1905 г. (год второй). (1906). Санкт-Петербург : Центральный статистический комитет М.В.Д.
- Историческая записка и отчет о Киевских высших женских курсах за первое четырехлетие (1878–1882 гг.). (1884). Киев : Университетская тип.
- Кобченко, К. (2002). Слушачки Київських Вищих жіночих курсів: груповий портрет. Етнічна історія народів Європи. Вип. 12. 49–54.
- Маркевич, А. І. (1890). Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета : историческая записка. Академические списки. Одесса : Экономическая типография (б. Одесского вестника).
- Положение о мужских и женских гимназиях и прогимназиях Министерства народного просвещения (С циркулярными разъяснениями Министерства народного просвещения) (1906) / под ред. М. Ошанина. Ростов : Типография А. Х. Оппель.
- Полякова, Т. С. (2009). Периодизация истории отечественного математического образования. Полюном, 1, 2-8.
- Пономарёва, В. В. (2017). Женские институты в социокультурной политике Российской империи в 1764–1855 гг. Вестник Московского университета. Сер. 21. Управление (государство и общество), 1, 100-101.
- Результати PISA-2018: в Україні трохи гірші показники за середні країн ОЕСР. URL: <https://nus.org.ua/news/rezultaty-pisa-2018-v-ukrayiny-trohy-girshi-pokaznyky-za-seredni-krayin-oesr/>
- Рождественский, С. В. (1902). Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения (1802–1902). СПб. : Изд-во Министерства народного просвещения.
- Слюсаренко, Н. В. (2009). Становлення та розвиток трудової підготовки дівчат у школах України кінця ХІХ – ХХ століття : монографія. Херсон : РІПО.
- Средние женские учебные заведения региона во второй половине ХІХ – начало ХХ в. URL: https://superinf.ru/view_helpstud.php?id=5394
- Труды 1-го Всероссийского съезда по образованию женщин, организованный Российской лигой равноправия женщин в С.–Петербург. (1914). С.–Петербург. Т. 1.

REFERENCES

- Aforismy v spravi vyihovanya divchat (Ruskim materyam posvyaschaetsya). (1870). Uchitel. Vol. 35, 138.
- Golberg, M. F. (2011). Prepodavanie matematiki v zhenskih gimnaziyah kak faktor kulturnogo razvitiya Rossii kontsa ХІХ – nachala ХХ v. (Extended Abstract of Candidate's thesis). Moskovskiy gosudarstvennyy universitet imeni M. V. Lomonosova. Moskva.
- Dneprov E. D. (2011). Rossiyskoe obrazovanie v ХІХ – nachale ХХ veka : v 2 t. Moskva : Marios, Vol. 2.
- Ezhegodnik Rossii 1905 g. (god vtoroy). (1906). Sankt-Peterburg : Tsentralnyy statisticheskiy komitet M.V.D.
- Istoricheskaya zapiska i otchet o Kievskih vysshih zhenskih kursah za pervoe chetyrehletie (1878–1882 gg.). (1884). Kiev : Universitetskaya tip.
- Kobchenko, K. (2002). Sluhachki Kiivskih Vischih zhinochih kursiv: grupoviy portret. Etnichna istoriya narodiv Evropi, Issue 12, 49–54.
- Markevich, A. I. (1890). Dvadtsatipyatiletie Imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta : istoricheskaya zapiska. Akademicheskie spiski. Odessa : Ekonomicheskaya tipografiya (b. Odesskogo vestnika).
- Polozhenie o muzhskih i zhenskih gimnaziyah i progimnaziyah Ministerstva narodnogo prosvescheniya (S tsirkulyarnymi raz'yasneniyami Ministerstva narodnogo prosvescheniya) (1906) / pod red. M. Oshanina. Rostov : Tipografiya A. H. Oppel.
- Polyakova, T. S. (2009). Periodizatsiya istorii otechestvennogo matematicheskogo obrazovaniya. Polinom, 1, 2-8.
- Ponomarova, V. V. (2017). Zhenskie instituty v sotsiokulturnoy politike Rossiyskoy imperii v 1764–1855 gg. Vestnik Moskovskogo universiteta. Ser. 21. Upravlenie (gosudarstvo i obschestvo), 1, 100-101.
- Rezultati PISA-2018: v UkraYini trohi girshi pokaznyki za seredni kraYin OESR. URL: <https://nus.org.ua/news/rezultaty-pisa-2018-v-ukrayiny-trohy-girshi-pokaznyky-za-seredni-krayin-oesr/>
- Rozhdestvenskiy, S. V. (1902). Istoricheskiy obzor deyatelnosti Ministerstva Narodnogo Prosvescheniya (1802–1902). SPb. : Izd-vo Ministerstva narodnogo prosvescheniya.
- Slyusarenko, N. V. (2009). Stanovlennya ta rozvitok трудової підготовки дівчат у школах УкраYini kintsya ХІХ – ХХ stolltitya : monografiya. Herson : RIPO.
- Srednie zhenske uchebnye zavedeniya regiona vo vtoroy polovine ХІХ – nachalo ХХ v. URL: https://superinf.ru/view_helpstud.php?id=5394
- Trudy 1-go Vserossiyskogo s'ezda po obrazovaniiyu zhenschin, organizovanniy Rossiyskoy ligoy rovnopraviya zhenschin v S.–Peterburge. (1914). S.–Peterburg, Vol. 1.

Статтю подано до редколегії 03.10.2019 р.
Рекомендовано до друку 22.10.2019 р.